

СФРАГІСТИЧНІ МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ

УДК 069(1–4)(438)+736+929.6(477)

Володимир Панченко
кандидат історичних наук,
науковий співробітник,
Музей гетьманства
(Київ, Україна)
volodymyr921973@gmail.com

Volodymyr Panchenko
PhD,
Research fellow of Museum of Hetmanate
(Kyiv, Ukraine)

ПЕЧАТКИ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У СФРАГІСТИЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ ВІТОЛЬДА ЖУРАКОВСЬКОГО (ФОНДИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ У ВАРШАВІ)

SEALS OF UKRAINIAN TOWNS IN SPHRAGISTIC COLLECTION OF WITOLD ZHURAKOWSKI (FUNDS OF NATIONAL MUSEUM IN WARSAW)

Анотація

У статті досліджено характерні ознаки печаток десяти українських міст у складі Речі Посполитої XVII–XVIII ст., відбитки яких зберігаються у сфрагістичній колекції Вітольда Жураковського (фонди Національного музею у Варшаві, Республіка Польща). Зазначена добірка печаток є цінним джерелом з історії української міської геральдики ранньомодерного періоду, що яскраво ілюструє її тематичні особливості та основні тенденції розвитку. Окремі пам'ятки міської геральдики, представлені в колекції, вперше вводяться в науковий обіг в Україні й можуть бути використані для опрацювання сучасних геральдичних символів відповідних міст.

Ключові слова: герб, символ, печатка, геральдика, сфрагістика, музей, колекція, магістрат, ратуша

Summary

Seals of ten Ukrainian towns in Polish-Lithuanian Commonwealth (17th–18th centuries) are analyzing in the report. Specimens of these seals are kept in sphragistic collection of Witold Zhurakowski (funds of National Museum in Warsaw, Republic of Poland). Analyzed collection of seals is valuable source of Ukrainian municipal heraldry in early modern period. This collection clearly illustrates main tendencies of development and thematical features of Ukrainian heraldry. Some of these artifacts are elaborated in Ukrainian scientific practice for the first time. They can be used for elaboration of modern heraldic symbols for Ukrainian towns.

Keywords: coat of arms, symbol, seal, heraldry, sphragistics, museum, collection, magistrate, town hall

Сфрагістична колекція Вітольда Жураковського (?–1927) є однією з найяскравіших за тематикою частин Відділу нумізматики (Кабінету монет і медалей) у складі фондів Національного музею у Варшаві (Польща). Певну частину цієї колекції (12 од.) становлять печатки міст Речі Посполитої XVII–XVIII ст. з етнічних українських земель (Волинського, Подільського та Руського воєводств).

Порівняно з іншими українськими сфрагістичними зібраннями в Польщі (наприклад, колекцією Мар'яна Гумовського у фондах Національного музею в Кракові або колекцією Пільсудських-Гінятовичів у фондах Головного архіву давніх актів у Варшаві) матеріали колекції

Вітольда Жураковського досліджені меншою мірою. Щоправда, її матеріали (хоча, на жаль, не повністю) використовували у своїх дослідженнях В. Віттиг (“Печатки міст давньої Польщі”, 1905), Е. Римша (“Печатки міст Великого князівства Литовського”, 1999–2007), А. Гречило, І. Сварник, Ю. Савчук (“Герби міст України”, 2001). Дивно, однак, що поза увагою дослідників донині перебували репрезентовані в колекції печатки таких міських поселень, як Меджибіж (Подільське воєводство – нині Хмельницька обл.) і Опалин (Руське воєводство, Холмська земля – нині Волинська обл.).

Загалом українські печатки з колекції Вітольда Жураковського представляють десять міст (дві печатки – Дубна та Кременця – репрезентують два аналогічні відбитки), географія яких є такою: два міста – Подільського воєводства (Кам’янець-Подільський, Меджибіж), три – Руського воєводства (Броди, Добромиль, Опалин), п’ять – Волинського воєводства (Дубно, Ковель, Кременець, Торчин, Волочиськ). Хронологічно переважна більшість печаток (11 відбитків) належать до другої половини XVIII ст. (1770-і – початок 1790-х рр.); лише печатка Добромильського магістрату датована XVII ст.

Проаналізувавши загальні зовнішні риси українських печаток, репрезентованих у колекції Вітольда Жураковського, можна виділити такі моменти: з печаток десяти українських міст сім – паперово-воскові, дві – сургучеві (червоний сургуч), одна – сажова. За формою печатки чотирьох міст (Добромиля, Дубна, Кременця, Меджибожа) – круглі, решта – овальні; практично не представлена властива українській сфрагістиці XVI–XVII ст. (а в Гетьманщині – й XVIII ст.) восьмикутна форма. Мова печаткових легенд переважно латинська, лише у двох випадках (Меджибіж, Торчин) – польська; зовсім немає “руської” (староукраїнської) мови, характерної, наприклад, для низки печаток волинських міст (Володимира, Степані) XVI ст.

Сюжетні особливості гербів українських міст, розміщених на печатках, є типовими для доби Речі Посполитої. Тут трапляються і “патрональні” сюжети (печатка Кам’яця-Подільського – св. Юрій Звитяжець, печатка Волочиська – св. Агатія), і алегорично-релігійна символіка (печатка Кременця – вензель Ісуса Христа, печатка Опалина – символ “Пелікан”), і шляхетські родові герби власників поселень у традиційному чи видозміненому вигляді (печатка Бродів – герб роду Потоцьких, Добромиля – Гербуртів, Дубна – Острозьких, Торчина – Фальчевських). Оригінальні сюжети мають герби на печатках Ковеля (“державне яблуко” – символ вільного королівського статусу міста) й Меджибожа (голова оленя). Щодо останньої печатки, то на основі сучасних сфрагістичних досліджень встановлено, що зображення оленя фігурувало на магістратських і ратушних печатках цілої низки міських поселень Поділля, які впродовж XVII–XVIII ст. належали родові Сенявських (серед них, зокрема, Бережани, Зіньків, Сатанів, Товсте біля Тернополя).

Пропонуємо розгляд кожної з пам’яток “української частини” колекції (із зазначенням її інвентарного номера у фондах музею) та детальний аналіз їх геральдичної символіки.

Фото 1.

Броди. № 49555. Відбиток печатки Бродівського міського уряду на документі, датованому 1791 р. Сургучевий (червоний сургуч). Печатка овальна, розмір – 41x44 мм. У полі печатки –

овальний щит з бароковим картушем у “рослинному” стилі, на якому вміщено родовий герб Потоцьких (неправильний семикутний хрест). По колу печатки латиномовна легенда: SIGIL. ADVOCA. L. T. SCAB. CVIT. BRODICE:. Печатка з аналогічним сюжетом (але іншою легендою), датована 1793 р., опублікована В. Віттигом¹ (фото 1).

Доброміль. № 49573. Відбиток печатки Добромільського магістрату на документі, датованому XVII ст. Паперово-восковий. Печатка кругла, діаметр – 26 мм. У полі печатки: фігурний бароковий щит, на якому зображена частина родового герба Гербуртів (яблуко, пробите на-вхрест двома мечами, оберненими вістрями донизу). По колу печатки погано збережена латиномовна легенда: + SIGILLVM CONSVL. OPPIDI DOBROMIL. Аналогічна печатка (з тим же датуванням) опублікована В. Віттигом² (фото 2).

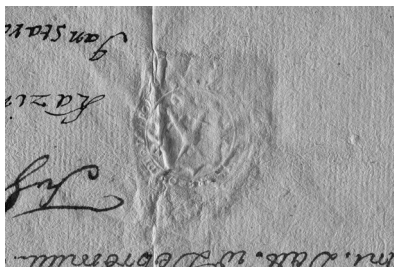

Фото 2.

Дубно. № 49576, 49577. Два аналогічні відбитки печатки Дубнівського магістрату на документах, датованих 1788 р. Паперово-воскові. Печатка кругла, діаметр – 36 мм. У полі печатки: родовий герб Острозьких (увінчане наконечником стріли півкільце, під яким шестикутна зірка й півмісяць, обернений рогами догори), обрамлений бароковим картушем у рослинному стилі. По колу печатки латиномовна легенда: *SIGILUM CIVITATIS DUBNENSIS ANNO 1640. Аналогічна печатка опублікована В. Віттигом³, а також Е. Римшею⁴ (фото 3).

Фото 3.

Кам'янець-Подільський. № 49607. Відбиток печатки Кам'янецького магістрату на документі, датованому 1786 р. Сургучевий (червоний сургуч). Печатка овальна, розмір – 29,5x31 мм. У полі печатки: св. Юрій Звितяжець на коні, що пронизує списом змія; зображення обернене в лівий геральдичний бік. По колу печатки латиномовна легенда, збережена частково: SIGILLUM CIVITATIS [...] ...IS CAMENECEN. POD. Низка печаток з аналогічним сюжетом (але відмінними легендами та характером зображення) опублікована В. Віттигом⁵ (фото 4).

¹ Wittyg W. Pieczęcie miast dawnej Polski. – Zeszyt I. – Kraków – Warszawa, 1905. – S. 29.

² Ibid. – S. 54.

³ Ibid. – S. 60–61.

⁴ Rimša E. Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Kraków, DiG, 2007. – S. 374–378.

⁵ Wittyg W. Op. cit. – S. 103–104.

Фото 4.

Фото 5.

Фото 6.

Ковель. № 49634. Відбиток печатки Ковельського магістрату на документі, датованому 1777 р. Паперово-восковий. Печатка овальна, розмір – 27x31,5 мм. У полі печатки: бароковий картуш, у якому держава (“яблуко”), увінчана косим (андріївським) хрестом. По колу печатки латиномовна легенда: SIGILLVM CONSVLVM CIVITATIS COVEL. Аналогічна печатка, датована 1783 р., опублікована В. Віттигом⁶, а також Е. Римшею⁷ (фото 5).

Кременець. № 49649, 49650. Два аналогічні відбитки печатки Кременецького магістрату на документах, датованих 1777 р. Паперово-воскові. Печатка кругла, діаметр – 43 мм. У полі печатки: емблема єзуїтського ордену (вензель І. Н. S., увінчаний хрестом), під яким схематичне

⁶ Ibid. – S. 130.

⁷ Rimša E. Op. cit. – S. 535–538.

зображення (план) Кременецького замку; обабіч герба дата “1649”. По колу печатки латиномовна легенда: *SIGILLUM *CIUITATIS *CREMENCENSIS. Відомості про печатки опубліковані Е. Римшею⁸ (фото 6).

Меджибіж. № 49684. Відбиток печатки Меджибізького магістрату на документі, датованому 1782 р. Паперово-восковий. Печатка кругла, діаметр – 32 мм. У полі печатки: оленяча голова з рогами, обернена в правий геральдичний бік і обрамлена кільцеподібним бароковим картушем. По колу печатки погано збережена польськомовна легенда: PIECZEC* MIASTA* MIEDZY [...]. Відомості про печатку досі не публікувалися (фото 7).

Фото 7.

Опалин. № 49702. Відбиток печатки Опалинської ратуші на документі, датованому 1788 р. Паперово-восковий. Печатка овальна, розмір – 37x42 мм. У полі печатки: бароковий щит, увінчаний шляхетською короною; в щиті – символ “Пелікан” (пелікан на гнізді, що годує власною кров’ю трьох пташенят, – алегорія християнської самопожертви). По колу печатки фрагментарно збережена латиномовна легенда: SIGIL [...] VIT [...] OPALINEN [...]. Відомості про печатку досі не публікувалися (фото 8).

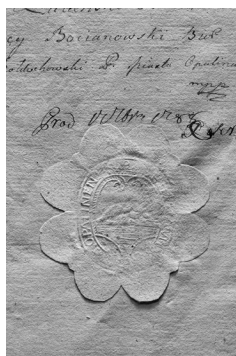

Фото 8.

Торчин. № 49783. Відбиток печатки Торчинської ратуші на документі, датованому 1793 р. Паперово-восковий. Печатка овальна, розмір – 33x38 мм. У полі печатки: чотиричастинний французький щит, увінчаний шляхетською короною і обрамлений двома пальмовими гілками: в щиті – три покладені зіркою сурми (герб роду Фальчевських – перша частина), єпископська інфула (друга частина), одноголовий орел (герб Королівства Польського – третя частина), вершник, озброєний мечем (герб Великого князівства Литовського – четверта частина). Довкола герба аббревіатура: M. T. V. L. (скорочення польською мовою: “Miasto Torczyn Biskupstwa

⁸ Ibid. – S. 580–585.

Łuckiego”). Відомості про печатку опубліковані Е. Римшею⁹, а також А. Гречилом, І. Сварником та Ю. Савчуком¹⁰ (фото 9).

Фото 9.

Волочиськ. № 49808. Відбиток печатки Волочиської ратуші на документі, датованому 1793 р. Сажовий. Печатка овальна, розмір – 38x42 мм. У полі печатки: хмара, з якої виходить постать св. Великомучениці Агатії із сяйвом (ореолом) навколо голови, з пальмовою гілкою в правій руці і полум'яною чашею в лівій; нижче – картуш у стилі рококо з латиномовним девізом, який погано прочитується. По колу печатки – латиномовна легенда: *SANCTA AGATHA VSEM PATRONA CIVITATIS WOLOCZYSCEN. Частковий опис символіки печатки (без деталей та зображення) опублікований А. Гречилом, І. Сварником та Ю. Савчуком¹¹ (фото 10).

Фото 10.

Загалом можна зробити висновок, що зазначена добірка печаток є цінним джерелом з історії української міської геральдики ранньомодерного періоду, що яскраво ілюструє її тематичні особливості й основні тенденції розвитку. Окремі пам'ятки міської геральдики, представлені в колекції, вперше вводяться в науковий обіг на теренах України і можуть бути використані для опрацювання сучасних геральдичних символів відповідних міст.

⁹ Ibid. – S. 922–924.

¹⁰ Гречило А., Сварник І., Савчук Ю. Герби міст України. – К.: Брама, 2001. – С. 342.

¹¹ Там само. – С. 114.